

Ivan Hodovský

REFLEXE KRIZE DEMOKRACIE U J. L. FISCHERA

Novověk vtiskl filozofii dvojí tvář. Jednak nechal rozvinout početnou řadu systémů a škol na přísně teoretickém základu, jednak podněcoval potřebu a zájem o uplatňování filozofických teorií ve společenské praxi. Téměř v každém národním či jazykovém okruhu evropské filozofie najdeme vedle stroze teoretického uvažování pozoruhodné myslitelské osobnosti vyznačující se touhou po uplatnění svých teoretických vývodů v politickém a kulturním životě, v morálce, při strategii rozhodování a řízení. Vedle školské filozofie se tak vyvinula filozofie angažovaná. Vedle R. Descarta to byl například J. A. Komenský, vedle F. Bacona J. Locke, vedle G. W. Leibnize B. Spinoza, vedle D. Huma a I. Kanta A. Comte a K. Marx, vedle E. Husserla M. Scheller ap. Hovořím-li o angažované filozofii, je patrné, že nemám na mysli publicistické politizování a moralizování, nýbrž náročnou filozofickou abstrakci, rozvinutou do podoby metodologických koncepcí pozorování a hodnocení společenského dění. V české filozofické tradici takových osobností nebylo mnoho. V 19. století to snad byli B. Bolzano a A. Smetana, na úsvitu našeho věku rozhodně T. G. Masaryk, do značné míry také Fr. Krejčí, a v době mezi dvěma světovými válkami zejména J. L. Fischer.

Je známo, že J. L. Fischer položil základy české strukturální filozofie. Je rovněž známo, že ke své filozofické koncepci dospíval pozvolna kritickým vyrovnáváním s filozofickým subjektivismem (A. Schopenhauer), pragmatismem a marxismem. V těchto souvislostech se jistě právem vyzvedají jeho díla z přelomu dvacátých a třicátých let, zvláště první díl soustavy skladebné filozofie nazvaný *Základy poznání*.¹ Ať již byly osobní důvody jakékoli, na počátku v průběhu 30. let u něho převládlo úsilí filozoficky se vyrovnat s otřesy současného společenského řádu, s všeobecnou krizí tehdejší společnosti, která zasáhla nejen ekonomické, ale postupně jako rakovinný nádor začala prostupovat především ideolo-

¹ Fischer, J. L.: *Základy poznání*. Soustava skladebné filozofie na podkladě zkušenosti. Kniha první. Praha 1931.

gické a politické struktury. Odtud název jeho hlavního spisu třicátých let — Krize demokracie.²

Proč právě krize demokracie? Fischer o tom ve svých vzpomínkách výslovně uvádí: „Jednak počátkem třicátých let vypukla největší a nezhoubnější krize, která zachvátila kapitalistický svět a již jsme nezůstali ušetřeni ani my v Československu. Zároveň s tím se začala šířit hnutí, která označujeme jako fašistická a která na všech společenských frontách zatlačovala do defenzívy stále znepokojivěji tábor demokratický i socialistický. Vznikl tím stav něčeho, co bych nazval přetlakem, prominete-li, morálním přetlakem. Jako filozof jsem se cítil, i když vám to bude znít možná směšně, přímo odpovědný za celý tento zoufalý chaos, k němuž — říkal jsem si — mohlo dojít jen proto, že filozofie, to znamená filozofové, neplnili úkol, který jim přísluší, totiž pořádat a spořádat celý i kulturní kosmos řádovými vazbami.“³

Fischerova Krize demokracie není pozoruhodná toliko svým předmětným zaměřením. V oné době byl na toto téma zpracován značný počet titulů nejrůznější vědní proveniencie — ekonomické, politologické i sociologické. Autor mnohé z nich četl a uvádí je v bohatém seznamu použité literatury. Originalita Fischerovy analýzy spočívá spíše v důsledné snaze při výkladu krizových jevů aplikovat svou *strukturně funkcionální teorii*. „Demokracie se hrozí stát minulostí a přítomnost hrozí přejít přes ni. Tomuto úpadku demokracie nebrání žádná opatření pouze mocenská, nýbrž jen odstranění příčin, které jej přivodily. To předpokládá především, že tyto příčiny byly vyšetřeny pečlivou analýzou.“⁴ Fischerova původnost ovšem hlavně spočívá v nastínění *skladebného řádu* společnosti, o němž je autor přesvědčen, že by neměl plnit ohraničenou funkci sociální utopie, nýbrž se stát programem radikální přestavby.

Výchozí bod Fischerovy analýzy tvoří pojmy *funkcionální určení* (rozumí se reálný smysl vykládaných skutečností, tedy to, co se jeví jako „podstata“) a *funkcionální podmínění* (vazba, kterou vykazuje „skutečnostíní chování“ jako převahu celku nad částmi).⁵ Z tohoto pohledu společnost představuje soubor sociálních funkcí, které jsou podmíněny celistvostí, „čili jako soustava sociálních funkcí“. Sociální funkcí se rozumí zájmově podmíněná tendence, která vytváří určité nástroje a vede určité skutečnosti, jimiž má být objektivována. Sociální se stává tehdy, míní autor, je-li onen výchozí prvek zájmu interiorizován větším počtem jedinců.

Podle mého soudu z toho lze odvodit, že v procesu uplatňování této zájmově funkcionální tendence se vytvářejí nejrůznější skupiny, jež dohromady tvoří sociální celek. Fischer pak soubor sociálních funkcí navozených zájmově, avšak současně funkcí nadindividuální povahy, chápe jako *sociální jsoucnost*.⁶ Snad je užitečné zdůraznit, že v tomto případě

² Fischer, J. L.: *Krize demokracie*. Brno 1933.

³ J. L. Fischer o sobě a o filozofii. SPFFBU 1972, B 17, s. 118—119.

⁴ Fischer, J. L.: *Krize demokracie*, s. 7.

⁵ Tamtéž, s. 13.

⁶ Tamtéž, s. 15.

nejde o abstraktní „sociální bytí“, nýbrž funkcionálně o zájmově strukturovaný společenský celek, který neexistuje jinak než v objektivaci zájmů a tudíž v neustálém pohybu. Tento pohyb může vykazovat dvojitý směr: Jednak udržovat společnost v rovnováze *sociálního optima* (strukturální a zájmový konsenzus), jednak narušovat dynamickou rovnováhu a tím vyvolávat a prohlubovat *společenskou krizi*.⁷

Narušení rovnovážného stavu dynamiky moderní společnosti J. L. Fischer ukazuje na třech nejzávažnějších případech. Především to je hluboké porušení konsenzu v systému společnosti, která se vyznačuje *mechanistickou* skladbou. Autor má na mysli kapitalistický tržní systém založený na ideologii tradičního liberalismu. Domnívá se, že ukončenost tohoto systému se ohlašuje neuspořádaností, chaosem, opakujícími se hospodářskými krizemi, válkou kontinentálních rozměrů a v poslední době zejména ekonomickou krizí (rozumí se krize 30. let), jejíž rozsah a hloubka předčily všechny krize dosavadní. Tento mechanistický systém se rovněž vyznačuje tím, že nemá jednotný program, a postrádá tudíž vodítko, jak z krize vybědnout.

V chaotické ztrátě sociální rovnováhy jsou objektivně zakotveny pokusy o překonání tohoto stavu jednostrannou preferencí jen určitých omezených zájmů některých společenských skupin a tříd. Fischer v této souvislosti výslovně uvádí komunistický marxismus a nacionalisticky zaměřený fašismus. Nutno však podotknout, že autor nepovažuje tyto ideologické soustavy a s nimi úzce spojené formy mocenskopolitické praxe za rovnocenné. Neodsuzuje totiž základní prvky socialismu v sociálně demokratické podobě. Nastavuje spíše kritické zrcadlo realizaci ideálů svobody a rovnosti v podmínkách porevolučního Ruska. Podle jeho názoru socialistická revoluce v Rusku vedla k ustanovení režimu, který oproti tradičnímu liberalismu akcentoval princip rovnosti jako radikální domyšlení principu svobody, ve skutečnosti však narušil funkční rovnováhu mezi nepostradatelnou množinou společenských skupin tím, že v podobě „diktatury proletariátu“ přičkl rozhodující moc dělnické třídě (ve skutečnosti spíše proletářské spodině).⁸

Druhý pokus představuje pravicová revoluce nacionálního socialismu a fašismu. Ani v tomto případě se rozhodně nevytvářejí předpoklady pro zájmový konsenzus, nýbrž opět dochází k preferenci jen vybraných zájmových složek, jednou úzce nacionalistických a státních (italský fašismus), podruhé rasistických (německý nacismus).⁹

Oproti těmto protidemokratickým tendencím Fischer hledá východisko z dané *krize demokracie* v růstu *autonomie*, „svězákonnosti“. Při zachování veškeré kvalitativní rozrůzněnosti společenského celku jde o nastolení takových regulativů hospodářského, politického a kulturního života, které budou optimalizovat chod jednotlivých společenských sfér ve vzájemné návaznosti. Tyto zásady autor explikuje v nejrůznějších oblastech společenského života, počínaje budováním samosprávných cel-

⁷ Tamtéž, s. 184.

⁸ Tamtéž, s. 86.

⁹ Tamtéž, s. 117n.

ků, obcí, regionů a národů až po optimalizaci vztahů mezi zájmovými hledisky trhu a kapitálu a optimalizaci potřeb sociální povahy. Demokracie se zde proto nechápe jako pouhá konkurence politických stran, nýbrž jako mnohostranné vyjádření celospolečenského konsenzu ve formě participace kvalitativně rozrůzněných sociálních institucí a prvků. Jejím cílem je v duchu „předchůdce“ skladebné filozofie A. Comta „řád a pokrok“.¹⁰

Význam Fischerovy Krize demokracie byl a je značný a mám za to, že podnes nebyl zcela doceněn. Autor v ní prokázal nejen cit pro zkoumání sociálních jevů, originalitu myšlenek a názorovou odvahu, ale především umění filozofické syntézy a schopnost konstrukce sociálních prognóz. Na druhé straně by nebylo správné pokládat J. L. Fischera za „geniálního amatéra“ svého oboru. Dokázal pohotově navazovat na jiné podněty, například Keynesovu teorii národního hospodářství. Zvláště bych chtěl podtrhnout, že jeho Krize demokracie souzněla s jinými tehdy progresivními a hluboce demokratickými díly, například studií K. Mannheima *Člověk a společnost ve věku přestavby*.¹¹ Fischera spojil s Mannheimem i podobný životní osud v následujících letech. Oběma se stalo načas azylovým útočištěm před zvůli nacismu Holandsko.

I když Fischerovo dílo není příliš známé v zahraničí, vzhledem k těmto kontextům je lze považovat nejen za cenné dědictví národní kultury, ale také širší demokratické kultury celoevropské.

¹⁰ Tamtéž, s. 336.

¹¹ Mannheim, K.: *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus*. Leiden 1935. Srov. Kudrna, J.: *K německým paralelám českého strukturalismu*. In: *Ceské filozofické myšlení ve třicátých letech našeho století*. Brno 1989, s. 75–84.